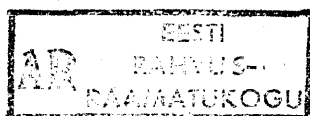

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

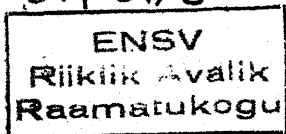
TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, J. TÕNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

KOLMASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1918—1919

SA 5173

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1918/9

XIII AASTAKÄIK

№ 10

Tulekultus.

Tuli.

Vanemad ajaraamatud tõendavad, muistsed eestlased austanud päikest, kuud ja tähti. Nii kirjutab juba Russov ja pärast teda mõned muud. Veel uuemal ajal väidab Sass, kõige vanem eestlaste usk olnud tuleteenistus taevakehade kummardamisega (Estnische Volksschule, I. 12).

On püütud seletada, et esivanemad taevakehadele ohverdanud. Seda väidet ei tohi täiesti tühjaks ega õigeks tunnistada; väite kinnituseks puuduvad tarvilikud ained. Uuem aeg ei ole jõudnud kuigi palju päikese, kuu ega tähtede kultuse mälestusemärka muistse põlve hämarusest päevavalgele tuua. Muud rahvad, isegi meie naabrid slaavlased ja germaanlased on taevakehade kultusega enam-vähem tegemist teinud. Võimalik, et vanad eestlased naabritelt sellest kultusest midagi omandasid.

Tulekultusest sellevasta on enam mälestusi uuema ajani püsinud. Mitmed rahvad tunnistavad tule taevajumaluse kujutamiseks, sümboliks. Tuli esineb vahendina inimeste ja jumalate vahel. Tuli, leegid ja suits viivad ohvriannid kergemini ohvriisaajatele kätte.

Iseäralikku tuleaustamist Eestis me ei tunne, niisama ka iseäralikku tulejumalat. Rahva seas valitseb mõnes kohas arvamine, nagu esineks Eestis Laarits, Laurits tulejumalana (Hupel, Topogr. Nachrichten. I. 145), ehk kui mitte tulejumalana, siis ometi tulevalitsejana. Tule vallalepääsmisel hüütakse Laaritsit appi, arvates, et ta tulele varsti piiri võib panna. Laaritsiga teinud rahvajutu järele juba Jeesus tegemist, talle rada ette määrates, tarbekorral kepiga näidates ja üteldes: „Laarits, vait!“ ehk „Laarits, tasa! Laarits, ära mine sinna“ (võrdle Teine Rahvaraamat, 44, 45).

Kraasnamaal kannab Laurits püha Laberitsi nime. Laberitsi paluti tuld hoida. Karjane viskas kevadel Laberitsile riidetüki tulle. Peremees viis kahja ahju suu ette kolde tuhale, et Laberits majadesse ei puutuks.

Laurits esineb rahva arvamises igatahes niisamasuguse tulekaitsjana kui Tõnn karjakaitsjana. Aga niisamasugusena katoliku aja tootena kui Tõnn — vähemalt nime poolest — on ka Laurits. Roomas 258 ärapõletatud märtri Laurentsiuse on paavsti jüngrid tule kaitsjaks teinud. Munkadelt ja preestritelt jõudis Laurentsiuse austamine Eesti rahvagi sekka. Kasinate ainete pärast ei julge ma tunnistada, kas esivanematel varemini juba mingisugune tulehaldjas olnud või pärisid nad selle alles munkadelt, kuid oletada võime niisugust tulehaldjat vististi.

Mitmed märgid lasevad aimata, et vanad eestlased ükskõiksusega tule peale ei vaadanud, vaid ta kultuse eest oma jagu hoolitsesid. Ei pidanud nad tuld ka otsekohe jumalaks, arvasid nad ometi tulel ja suitsul parandava, tervekstegeva, puhastava jõu olevat. Isegi mõned märgid sunnivad oletama, nagu oleks tulele ohvridki toodud. Täevast maha sadanud tuld, pikse tuld võis rahva arvamise järele ainult rõõsa piimaga kustutada. Rõõsk piim esineb siin taevatulele antud ohvrina. Ehk jälle tulekahju ajal visatakse must kana tulle: must kana peab punase kuke lämmatama (Forselius, Eestlaste ebausku kombed, l. 34).

Ohvri maiku eneses kannab Viljandimaa komme, leibade ahjupanemisel tükk taigat koldesse sütesse visata. Ülepea pühendab rahvas ahjule ja ahjutulele rohket tähelepanemist. Noorik peab pärast pulmi kohe tule ahju tegema ehk vähemalt halud ahju viskama. Jõulu hommikul on ahjukütmise kohus perenaise hooleks: ainult niisugusel korral on tuleval aastal õnnistust loota. Leiba ahju pannes peab peerg tingimata põlema. Vihtlemise ajal ei tohi ahjutuld segada; muidu äpardus. Sauna minejal tuleb peotäis soola ahju ehk kerisele visata, — siis toob vihtlemine kasu. Viljandi pool õpetatakse veel, et langetõbisel särk seljast lõhki kistagu ja pahema käega kohe põlevasse ahju visatagu, — siis kaduda haigus. Üleüldiselt tuttav on komme, et suust välja tulnud hammas kerisele — harva ahju — visatakse, ütluks: „Kilk, säh luuhammas, anna mulle raudhammas!“

Tule põlemahakkamiseks tarvitati iseäralikka tule sõnu. Ei tahtnud tael tuluste löömisel süttida, siis lausuti: Põletasid elumajad, sepapajad, veskikojad ja viis

väljarahva tuba, aga nüüd sa ei hakka põlema! Need sõnad mõjuvad nii, et tael kohe süttib.

Põlevad söed esinevad mõjuva arstirohuna. Rabanduse puhul võetakse Järvas kolm tulist sütt, visatakse vette, antakse vett haigele juua, aga mõne korra visatakse ka vaskraha tulle, tehakse punaseks kuumaks, pannakse vette ja joodetakse haiget veega. Suu haiguse puhul kästakse Virumaal kolm tulist sütt võtta, jahtuda lasta ja siis sütega suud vajutada. Veel mõnesuguseid ohutamisi võetakse sütega ette, nagu näituseks põlevaid süsi heidetakse vette, posisetakse süte peale ja pestakse ennast selle veega (Hupel, Topographische Nachrichten II, l. 141).

Saaremaal ei tohi pärast lapse sündimist tuli enne toast kustuda kui laps ristitud (Holzmayer, Osiliana, l. 51). Kardetakse, et kui tuli enne lapse ristimist toast kustub, vanapagan lapse ära vahetab oma lapse vasta. Lapse esimesse pesuvette pannakse põlevaid süsi; see varjab last nahahaiguste eest (Kreutzwald, Der einfältigen Esten, l. 51). Soolatüükaid arstitakse, kui soola tulle (teisal ahju) visatakse ja nii kaugele kohe eemale jookstakse, et praginat enam ei kuule. Roosi peale lüüakse Virumaal kolm korda tulerauaga tuld ja loetakse kolm korda ühest üheksani tagurpidi. Tormas piiratakse rabatud loom tulega ümber, siis tuleb tervis tagasi. Sügelistest pääsmiseks tehakse metsa õletuli üles; haige jookseb kolm korda vasta päeva ümber tule, sülitab kolm korda tulle ja hüppab lõuna poolt põhja poole läbi tule.

Peale selle katsus vana rahvas tuld mõne korra sõnadega meelitada, lepitada. Tulele loeti iseäralikka tulesõnu, näituseks Viljandimaal: „Jeesus läks üle liiva ja maa ja leidis sealt tuletungla ja ütles: Sina oled põlenud ja ei põle enam. Jumala Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel. Aamen.“ Seda palvet loeti kolm korda. Ehk ka: „Tuli, jää seisma, nõnda kui meie Issand Jeesus Kristus siis seisis, kui Johannes teda ristas, Jumala Isa jne.“ Lausuti vahel lühedalt: „Jumal pidagu tuld kitsas kohas!“ ehk „Jumal pidagu tulukest oma pihus!“ Aga ka pikemalt öeldi: „Jumal hoidku tuld kitsas kohas, pidagu pihus, kandku kama-lus; seinad seisku serviti paigal, katus kõikumata kaksiti peal, raha, vara liikumata, peatoidus puutumata!“

Muiste põletasid esivanemad surnud tules ära. Seda põletamist võib niihästi ohverdamiseks kui puhastamiseks lugeda. Surnu puhastati tules kõigest maapealsest roojusest ja saadeti siis ühtlasi ohvrina Toonele, — nii võiksime surnute põletamist seletada.

Surnute põletamine kadus ristiusu tulekuga, alal hoidsid endid osalt tänini mitmesugused tuletegemised, millel enam-vähem ohvri mõte juures. Kui need tuled iga kord ka ohvrid vasta ei võtnud, tahtsid nad oma leekidega ja suitsuga vähemalt puhastust tuua.

Tulesõnu tunneb rahvas mõnesuguseid. Tulekahju korral arvatakse tulesõnadest suurt abi olevat. J. P. Söggel on Saarest mitmed tulekahju takistavad sõnad üles kirjutanud: „Ära põle, põline maja, kao kallis kodukene, hella eluasemeke!“ Ehk: „Tuli toasta, suits saunasta, ving viburästasta, karm katuse harjasta!“ Neid sõnu lugedes ei hakka tuli põlevasse põhkugi. Loetakse aga: „Kustu, kustu, tuleke, viibi, viha vinguke, jäägu põlemine järele!“ — ja jookstakse kolm korda ringi vasta päeva, siis kustub tuli. Ehk loetakse: „Tuul võtku tulda toa otsast, pilved viigu pikse tulda!“ Lugedes hüpatakse punase hobuse selga ja kihutatakse ümber tulekahju, siis kustub rahva arvamise järele varsti tuli. Kraasnamaalt on Dr. Kallas paari tulepalve katkendid üles kirjutanud (Kraasna Maarahvas, l. 87).

Peale selle võtsid esivanemad veel sagedasti väljas iseäralikka tuletegemisi ette, mõne korra tulele väikest ohvrit andes, sagedamini nendega aga kas hädasid eemale peletades ehk jälle mingisugust õnnistust kätte saada lootes. Niisugustest tuledest on jaanituli ja õitsetuli endid meie päevini alal hoidnud. Meie õitsetuli on karjaste süüta lõbuks sagedamini soojendajaks saanud, kuid alguses oli tal palju laialisem tähendus: ta pidi vaenulisi öövägesid õitselistest eemal hoidma ja ühtlasi karja varjama. Ei või enam kindlaks teha, kas alguses õitsetulesse öösel midagi ohvriks heideti; võimalik igatahes. Hilisem aeg vähemalt leppis puutükkide ehk raagude juurelisamisega.

Teateid tulede tegemise kohta praeguse aastatuhande keskelt annab Russov oma ajaraamatus (31 b): „Kolmel ööl, Jaani, Peetri-Pauli ja Maarja mäelemineku ööl, ei ole linnades, alevites, mõisates, külates — mitte ühtki välja arvatud — midagi muud näha olnud kui rõõmutulesid üle kogu maa, kusjuures ka rõõmuga lauldi, tantsi ja torupillidele armu ei antud, mis kõigis külates väga tarvitusel olnud.“ Peetripäeva tuled on küll kadunud, aga peale Russovi nimetatud tulede tuntakse ometi veel jüri-, leedu- ja lihavõtte-tulesid; viimseid nimetab Holzmayer (Osiliana, l. 60), ei tea neist aga midagi pikemat.

Jaanituled.

Kõige paremini muistsetest tuledest on endid jaanituled meie päevini alat hoidnud, kui ka rahvas nende pidamise õigest põhjusest enam midagi ei mäleta, vaid neile püüab lõbupidu iseloomu anda. Jaanipäeval pannakse tõrvavat ehk tõrvapang posti ehk ridva otsa, mõnes kohas koguni puu otsa. Tõrvapange puudusel peab teisel rattarumm astuma. Viljandi- ja Pärnumaal veetakse hulk hagu, kadakaid ja risu kokku kuhjaks ja süüdatakse jaaniõhtul põlema. Arvatakse, et ainult nende vili hästi kasvab, kes jaanitulele omalt poolt midagi ohverdavad, kuna muude vili ikaldab. Holzmayeri teadete järele visatakse Saaremaal puutükka, kiva ja muid asju, mis iganes peosse juhtuvad, jaanitulle, üteldes: „Linad mulle, tudrad tulesse!“ (Osiliana I, l. 63). Rannarahvas heidab siin ja seal kõlbmata vene jaanitulde. Niisugusest vene põletamisest loodetakse paremat kalaõnne. Mõnes kohas pannakse haokuhja keskele lipp üles ja katsutakse seda kaigastega maha visata. Peale mitmesuguse lõbupidamise tule ääres, nagu torupilli ehk muu pilli mängimise, tantsimise, kiikumise j. n. e. süüakse Viljandimaal tule ääres mitmesugust rooga; mis üle jääb, antakse koertele, visatakse tulle ehk maetakse maha.

Paiguti oli viisiks jaaniõhtul vanasti kukke tappa. Kuke suled, jalad ja sisikond heideti tulle, harukorral verdki. —

Enamasti igal pool otsivad tütarlapsed iseäralikka lilla, valmistavad neist pärja, panevad pärja pähe ja viskavad tule lõpul pärja ja mõne korra lillagi tulle. Niisuguse teoga loodavad nad tulevikus enestest õnnetust eemal hoida; teised jälle seletavad, et siis ennemini mehele saada. Virumaalt teatakse, et õnnelilla ja arstirohtu jaaniõöl sagedasti alasti olles otsiti ja alasti olles ohverdati. Kraasnamaal heideti osa rooga tulle; võeti ka heinu ja rohtu ja suitsetati jaanitulel. Seda toitu anti teisel hommikul loomadele (Kallas, Kraasna Maarahvas, l. 94).

Pärnumaal tehakse siin ja seal maja lähedale tuli üles, pererahvas sööb selle ümber ja ajab karja kolm korda ümber tule, igal loomal rauatükk kaelas. Teisel jälle sööb pererahvas enne karjaaias ja teeb siis alles tule üles, kuna pihelgase kepiga kolm ringi tule ümber tõmmatakse. Viljandimaal katab peremees kõige parema valge lehma palakaga ja viib mitu korda ümber tule. Niisugusest söömisest ja lehmade ümber tule käitamisest loodetakse piima

ja või jätku. Pärnumaal suitsetatakse peale selle loomi ja mesilasi metsast toodud rõhtudega ja lävest lõigatud laastudega. Ka pannakse igale loomale rauatükk ehk lilla kaela. Mõnes kohas tuuakse hobused jaaniöööl õitsetule ääre ja lastakse õitsetuld nende pääle paista, neid ühtlasi suitsu all ja sees hoida katsudes (Jaani raamat, l. 21—23).

Jaanitulle viskab peremees ka kõik vähe enne leitud kahtlust-äratavad asjad, et selle läbi nende kahjutegevat mõju kaotada. — Pärnumaal räägitakse, seal tehtud vanasti iseäralikku „rooga“, „jaanikahja“, mida jaanitule ääres söödud. Ülejäanud roog põletatud jaanitules ära.

Vanemal ajal tehti paljudes kohtades tulelõkked põlule vilja ümber. Nii kaugele kui tuli paistis ja suits ulatas, arvati umbrohi kaduvat ja vili ikalduse eest kaitsmist leidvat. Peale lõkete põllul peab üleüldinegi jaanituli vilja kasvamise kohta rohket mõju avaldama. Iga peremees katseb jaanitule jaoks midagi kaasa viia, kes puuhalgusid, kes kadakavihkusid, kes õlekoo, kes heina-sületäie :

Kes ei tule tulele,
Selle odrad ohakase',
Kaerad kasteheinased !

Kes soovib häid linu saada, heidab kolm pakku tulle. Pakkude ohverdamine toob hea linaõnne kaasa. Pakkude tulleheitmisel üteldi: „Tudrad tulesse, kasteheinad kaugele, linad meie põllu peale!“ Kadakate tulleheitmine kingib kanepitele hea kiu; ka viljale langev kadakasuits toob viljale rohket kasvamist.

Enne nimetasin, et mitmes kohas tõrvatud rattarummust jaanituli tehakse. Muiste võeti jaanituleks niisugune rattarumm, mis rutulisel ümberpöörmisel iseenesest põlema süttis. Niisugust tuld peeti pühaks. Mujal maal võeti jaanituld koju kaasa ja lasti aasta otsa ühtelugu põleda. Kas ka meil vanasti nii sündis, jääb küsitavaks; selle kohta puuduvad teated. Igatahes arvati meilgi jaanitulest ja vist mõnest muustki samasugusest tulest, et ta roojust hävitab, kurjust kaotab, sigidust edendab; seepärast hüpati mõnes kohas läbi tule, aeti karjagi, kui ka mitte läbi tule, siis üle tuletukkide ehk kõnnitati ainult tule ümber. Lühidalt: püha tuld arvati inimeste, loomade ja vilja kohta rohket mõju avaldavat (Jaani raamat, l. 20—30, 64—75).

Jürituled.

Jaanitulede kauge kumana esinevad jürituled. Kuna me jaanitulesid inimeste tuledeks võime kut-

suda, peame jüritulesid loomade tuledeks nimetama. Inimesed on küll mõlema tule tegemisel tegevad; jaanituledega püüavad nad enestelegi õnne ja head käekäiku muretseda, jürituledest loodavad nad loomadele tulu tulevat.

Jürituli on loomadele nagu puhastusetuleks, ühtlasi aga ka kaitsetuleks. Jüripäeval tehakse õue ehk arusse lõke üles ja aetakse loomad, vähemalt suuremad, läbi tule. Ei taha loomad läbi tule hüpata, võtab karjane tulest üksikuid tukka ja sunnib loomi vähemalt üle üksikute põlevate tukkide hüppama. Sagedasti arvatakse jüritule suitsust karjale küll saavat. Kari aetakse hästi tule juure ja lastakse suitsu käes viibida. Mõne korra laseb peremees jüritule juures püssi. Tuli, suits ja püssilaskmine arvatakse kõik äpardused ja õnnetused suve jooksul karjast eemal hoidvat.

Karjasele antakse jüripäeval muna kaasa. Selle muna viskab karjane ohvriks tulle. Teisal ei viska karjane muna tulle, vaid perenaine ise. Kus muna tulle ei visata, kitkutakse loomade seljast vanu karvu ja visatakse need jüritulle.

Läänemaal tarvitatakse jüritule tegemise asemel mõne korra ainult suitsetamist. Vigalas võtab peremees ehk perenaine paja, paneb hõõguvaid süsi sisse, heidab sütele aasta enne seda korjatud suitsetamiserohtu, sammub pajaga lauta ja suitsetab iga looma ümber, tihti koguni kolm korda. Emajõe mail lõi vanasti peremees vaia lauda sõnnikusse püsti, pani vaia otsa vana rattarummu, selle rummu sisse hõõguvaid süsi ja üheksat sugu rohtusid ja puhus rohud põlema. Selle peale tõi perenaine iga looma rattarummu juure ja puhus loomale suitsu vasta silma. Alles pärast suitsetamist lasti loomad laudast välja, rattarumm aga maeti maha (Kaim, Jürituled, I. 139—148).

Risti kihelkonnas käivad kohalikud elanikud jüripäeval Tarapere mäel, teevad suuri tulesid, paugutavad püssi, puhuvad pasunat ja karjuvad härja moodi. Karja ennast sinna tule juure ei aeta, aga tule juures ettevõetavate tempudega loodetakse äpardusi karjast eemale peletada ja karjaõnne saada (Jung, Muinasaja teadus, III, I. 113).

Leedutuled.

Leedutuled sulavad ehk ühte Russovi nimetatud **maarjapäeva-tuledega**. Leedutuledest ei teata suurel maal midagi; ainult Muhus ütleb Holzmayer neid tuntavat (Osiliana, I. 64—65). Neid põletatakse seal

heina-maarjapäeva õhtul, 1. juulil. Muhus suure tee ääres on Leedu mägi; seal mäel põles vanasti alati leedutuli. Hiljemini tehti leedutulesid veel mujalgi Muhus, nagu Hellamaal, Liival, Raugil ja Suure kõrtsi juures. Rahvas nimetab neid tulesid lihtsalt „leetudeks“. Tule ääres hakkavad kokkutulnud poisid, tüdrukud üksteisel käest kinni. Torupill pannakse üürgama, noored tantsivad torupilli järele. Vaheajal hüütakse ühtelugu hurraa ja visatakse kiva tulle. Leedutulede tähendusest ei tea rahvas midagi.

Meie leedutuledest ei ole midagi kirjutatud, nii et me nende poolest käsikaudu peame kobama. Kivide viskamine tulle tunnistab aga, et neil tuledel ohvri maik juures. Paganuses heideti ehk muud ohvrit tulle, uuem aeg ei raatsinud enam väärtusi raisata; ta leppis kividega, seda enam, et tuli oma sisutähenduse ammu kaotanud. Vaevalt oletada, et neid mingisuguse ärapäästmise mälestuseks leedulastelt peeti.

Arvan, et leedutuledel Leeduga (Литва, Litthauen) ühendus puudub ja „leedu“ midagi muud tähendab. Soomeski on Leedu (= Lieto) kihelkond ja selle kohanimega avaldavad meie Leedu-nimelised kohad sugulust. Sest peale Leedu mäe Muhus puutume veel Püha Ladjalal, Vahastus ja Kullamaa Leevril Leeduga kokku. „Leedu“-maa tähendab kohedat, liivast maad, ka alluviaalmaad, s. o. kokku-uhutud maad; leedu (lieto) tähendab muda, raba, sood. Leedu mägi võiks seega kokku-uhutud liivaküngastki tähendada; Leevis vähemalt ei võiks kokku-uhutud mäest juttu olla, vaid ainult liivamäest. Leedu kohta saame veel Wiedemanni sõnaraamatust seletuse: leet, g. leedi ja leedu, Brand, Feuer; Jaani leedud = Johannisfeuer; leedul käima = dieses Feuer besuchen. Muhu keeles omandab leedu enesele seega tule tähenduse. Võimalik, et leedutulesid liivastel küngastel tehti, sest siis ka jaanileedud.

Leeduga näikse Leedi nimi lähedalt sugulane olevat. Virtsoos on Leedi mägi, Laiusel Leedi mõis, Mallas Leedipää. Laiuse Leedi esineb 1408 Lede nime all (Güterurkunden, 171). Viimne nimi näib tõendavat, et Leedi Leedest tekkinud. Leede (liete) tähendab aga sedasama, mis enne nimetatud leedu = kokku-uhutud maad, aga ka jämedat liiva, kruusi. Vanus kirjus tabame Kuusalu kihelkonnas Leete, Leece küla; praegusel ajal kannab koht nime Leesi küla; peale selle on Kuusalus veel suur Leesi kivi. Sellenimelise kohaga puutume veel Jamajas, Lahetagusel j. n. e. kokku. Kas viimsed kohad vanasti ka Leede, Leedi nime kandsid, selle kohta puuduvad teated. — Leedi

nimede kõrval tabame veel Leisi Laatres, Vaiknal, Pöide Uue vallas ja Leisu Imaveres. Soome keeles tähendab leissio, leisso kära, müra; võimalik, et meil neis nimedes muistne sõna ennast alal hoidnud, aga niisama võimalik, et need kohanimed kellegi isikunimest tekkinud. Igatahes olen valmis oletama, et leedu alguses vist iseäralikku maa-kohta, kas liivaküngast ehk kokku-uhutud maad, aga ka tuld tähendas. Niisugusel kohal hakati ehk juhtumisi rõõmupidu pidama ja aja jooksul pärisid niisugused rõõmupidud, kiikumised, tantsimised enestele nime „leedud“, kui mitte igal pool, siis ometi vähemalt Muhus.

Mihklituled.

Ei või mihklitulesid nimetamata jätta. Neid tehakse mihkclipäeval. Harju rannas Kuusalus tuntakse nende tegemist. Kui laialdaselt nad vanasti tarvitusel olnud, selle kohta puuduvad teated. Mihkclipäeval läks küla noorsugu üheskoos metsa, tegi suure tule üles. Tule ääres küpsetati uuemal ajal kartulid, vanemal ajal kaalikaid, ja valmistati õlut, ometi mitte linnastest, vaid kadakamarjadest. Korjati kadakamarju, toodi kapatäis vett, pandi marjad vette, hõõruti kapas katki, võeti tulest selleks sinna pandud kivi, visati kapa sisse. Kapp kaeti riidega kinni, lasti siis marju vee sees natuke haududa. Selle peale joodi seda õlut tule ääres. Noored mängisid, laulsid, tegid nalja selle tule ümber. Metsast muretseti ikka uusi halgusid ehk puukända juure, et tuli kauemini kestaks (Eesti Kultura II, l. 277). Pärnumaalt tabame mihklitule tegemise jälgi. Alistes ajasid noored mihkclipäeval karja koplisse, mõnes kohas ka karjamaale ehk heinamaale ja tehti suur tuli ümber. Isegi pajad ja pannid võeti kottu kaasa, pandi tulele, küpsetati, keedeti. Noor rahvas pidas tule ümber rõõmust pidu, mängis ja laulis.

Põletamiseohvid.

Põletamiseohvidki olid vanadel eestlastel enam-vähem tuntud. Tuleohvrüst kõneleb juba Fabricius oma ajaloo (lk. 8), loomade ohverdamisest müristamisejumalale jutustades: „Sääljuures kannavad nad õllekannu vaheajal ülestehtud tule ümber kolm korda ja valavad õlut tulle, ikka vihma ja vihma paludes.“ Selgemaid teateid põletamiseohvri kohta annab Hupel järgmiste teadetega Suure-Jaani kiriku varemete lugu 1774 kirjeldades: „Nende salajate ebausuliste kokkukäimiste juures on praegu veel tule

ülesteegimine ja alal- ehk põlemashoidmine üks kõige tähtsamatest teenistustest. Sinna tulle viskavad nad kõiksugu anda. — — — Ümbertkaudu tuleb tuhandekaupa väge kokku; nad teevad kirikus suure tule üles, kuhu nad ohvriks lõngu, linu, villu, leiba ja raha viskavad.“ (Topographische Nachrichten I, l. 156.)

Põletamiseohvri jäljed on endid uuema ajani alal hoidnud. Kihelkonnas Kõrgellaiul kasvis vanasti suur hiietamm; selle tamme juure tegid saarlased merele minnes suure tule üles, viskasid tulle sööki, jooki ja rahagi. Ainult niisuguse põletamiseohvri järele arvati merelkäijate käsi hästi käivat; usuti kindlalt, et muul korral merelt tühjalt tagasi tullakse. — Hiljemini langes hiietamm ajahamba ohvriks, ainult kõrge känd jäi järele. Selle kännu juures ohverdasid saarlased põletamiseohvrit edasi. Ohverdajad tõid kottu ohvritule tegemiseks kotiga puud kaasa. Tules ei põletatud mitte ainult toiduaineid ja vilja, vaid isegi raha. Paraja jao ohvrite ärapõletamise järel kustutati tuli, et känd koguni ära ei põleks. Aja jooksul põletasid sagedad ohverdamised kännugi. Kännu aseme kohal jätkati veel mõni aeg endist ohverdamiseviisi.

P. Lensini teadete järele põletati Rõuges anumasse kokku kogutud ohvrioina-veri tules ära; kas anumaga üheskoos, jääb küsitavaks. Niisamasuguse kombe teab P. Lensin Paistu Koduoruski valitsenud olevat; sealgi visatud ohvriooma veri ja kondid tulle, kuna pidulised liha ära söönud. Rõuge Kõrgepalu ohvripael pedaja otsas põletati vist ka ohvrid, kuid selgelt seda ei öelda. Tähendatakse ainult, et kivile ohvrit viidi ja kivil tuli põles. Kitsekiivil Haanis põletati ohvrina kitse verd. Ka rooga ja õlut valati seal tulle. — Vaivara Salumäe juures oleva Kanepkaela kivi kohta teatatakse, et seal vanasti „mitmesuguseid põletamiseohvrid Ukule ja ta abijumalatele ohverdati“, ei võida ometi lähemalt määrata, millal ja kudas.

Pärnu-Jaagupi Lauessaare hiiemäelt leitakse palju ohvrikiva, kuhu meie päivil mõne korra veel viljateri ja raha viiakse. Neist lõhkenud ohvrikividest tundus selgesti, et tuli neid vanasti lõhkunud. Niisama tunnistavad Põltsamaa Pajusi „Rahakirstu mäe“ ohvrikivi lahtipõlenud kivikorrad, et sellel kivil ohvrid vanemal ajal ära põletatud, kuna hiljemal ajal anda niisama kivile pandi.

Nagu näha, võeti kõige rohkem põletamiseohvrid ette tähtpäevil, nimelt jaanipäeval ja mihklipäeval. Helme Leeviku Kerasool ei tehtud jaanituld mingisuguse samba ega

teiba otsa, vaid süüdati lihtsalt puuhunnik maas põlema. Jaanitulelised istusid anda tule visates tule ümber. Eba-vere mägi oli vanasti iseäranis tähtis jaanitule tegemise koht. Sinna mäele tuli rahvast ligidalt ja kaugelt kokku ja igaüks tõi jaanitule jaoks midagi kaasa. Jaanitulel üür-gasid torupillid ja rahvas tantsis rõõmsalt tule ümber. Valju hõiskamisega teretati päikese tõusu. Päikese tõusu ajal lõppes pidu. Kraasna rahvast teab Dr. Kallas jutustada, et iga pererahvas oma ette jaanituld pidades osa selleks kogutud piima, või, pudru, juustu, liha j. n. e. tulle viskas, suurema osa aga ise lõi (Kraasna M. r., l. 93). Kirikukatsumise-protokollid 1690. aastast ei kõnele küll otsekohe ohverdamisest Karksi Annemäel, aga annavad ometi sellekohaseid näpunäiteid. Sinna Annemäele tuli jaaniööl palju ümberkaudist rahvast kokku, tegi suured tuled üles; seal söödi, joodi, tantsiti, mängiti ja nooremad kargasid läbi tule, et loomad hästi sigiksid. Vist visati tule ääres istudes sööki, jooki tulle. Ohvri mõte peitub igatahes tulest läbi kargamiselgi. Kargaja pühendas ennast nagu tulele; tuli pidi temalt kui mitte muud siis ometi ihukarvu õhviks saama.

Rõuges tegi mihklipäeval peremees õues keedukohal tule üles, pani paja tulele, keetis kuke, viskas verd tulle, niisama suled, pea, jalad, sisikonna. Kukk keedeti, söödi. Muul ajal maeti keedetud toitu kolde tuhka; tuhk ise viidi pärast õue; sinna viidi veel mune ja raha. Opetaja Hollmann leidis Rõuges talu õues kiviga kaetud tuleaseme, kuhu tuld tehti ja paluma mindi, kui keegi teele läks. Kas sel puhul ka tulele ohverdati, ei selgu aruandest (Hollmann, Verhandlungen der Gelehrten Estn. Ges. I, 2, l. 38—39).

Peipsi kalamehed viskasid vanad jalanõud, nagu kingad, viisud, pastlad, saapad, ahju ja põletasid seal ära. Ahjust tulevas suitsus suitsetasid nad kalavõrkusid. Sedaviisi võrkude suitsetamine enne Peipsile minekut tõi kalameeste arvates hea kalaõnne kaasa. Teised jälle soolasid suitsetamise asemel võrku ja lootsid soolamisest sedasama tulu saada.

Jüripäeval heidab karjapoiss, vahel aga perenaine, kanamuna tulle, ehk kui mitte muna, siis vähemalt looma karvu. Jüripäeval jalga vigastanud loom tapeti vanasti, liha söödi, kops ja maks aga visati tulle (Kaim, Jürituled, l. 142).

Jüripäeval koguti karjamaalt kõik luud kokku ja põletati ristteel, et kurjad vaimud põletaja ja hundid karja

kallale ei tuleks (Luce, Wahrheit, l. 69). Niisama pisteti prüghunnikud põlema, kas iseäralikul päeval või ükskõik, mil ajal, ei ole teada. Niisugune põletamine pidi kurje vaima inimesest eemal hoidma; teisel arvati selle põletamise tõttu karja paremini sigivat. — Tartumaal pandi enne karjalaskmist rehealla ehk lauda keskele vai püsti vaia otsa rattarumm. Rumm topiti üheksat sugu rohtu täi ja süüdati põlema. Peremees tõi selle peale iga looma lõõga pidi rummu juure ja puhus talle suitsu vastu silmi. Seda viisi suitsetati kõik loomad ära. Pärast suitsetamist maeti rumm maa sisse, kust keegi ei tohtinud teda välja võtta.

Põletamiseohvriks tuleb äralõigatud küüntegi tulleheitmist lugeda. Et kurivaim neid kätte ei saaks ega enesele neist kübarat teeks, visatakse küüned sagedasti ahju ehk mujale tulle. Kuna muidu ohutamiste korral maa peale ehk vette kästakse sülitada, keeldakse tulle sülitamine kangesti ära. Niisugune sülitamine ei too kasu, vaid ennemini kahju: suu läheb kärna, kui muud äpardust ei juhtu.

Wiedemann teab veel jutustada, et vanasti pikale teele minnes enne ohver põletati ja põletamisekoht selle peale kividega kinni kaeti (Aus d. inn. u. ä. Leben, l. 412).

J. Tilk kirjutab Torist, et seal Kundru kivil peremees kõik õue piirilt leitud asjad, nagu looma kondid, kana munad, pihelgapuust tehtud tuel ära põletab. Niisugune põletamine hoiab kõige õnnetuse talu piirist eemal (Oma maa 1886 nr. 7).

J. Kala teatab Tarvastust, et kui varas mingisuguse asja enesest maha jätab, see asi piirikivil tuleb ära põletada. Niisugune põletamine aitab kohe varga jäljile.

Saardes kõneldakse Tõnni vakast — nurmele tehtud ahjust: Sinna viidi ohvrid ja küpsetati ära, verrega aga võiti ahju seinu, vahel lamba rasvaga. Tõnni ahi esineb seega õigemini põletuseohvri altarina.

Kreutzwaldi teadmise järele ei ohverdanud pulmast tulev noorpaar mitte ainult vete-emale, vaid ka „tule-emale“ lepituseks. Mõnes kohas visati raha kolde, teisel ahju (Der einf. Esten, l. 35).

M. J. Hison.

Kas saab võõraste sõnade eba-eestilist rõhku ja nende kirjutusviisi muuta?

Kaheldes algasin oma ettekande¹⁾ ja kaheldes pean ta lõpetama. Püüd oleks nimelt säääl, kus vähegi võimalik, muutuste ja keelelise segaduse eest hoida, aga kas ei võiks ülemalnimetatud küsimuse esile võtminegi uutele vankuvustele põhjust anda? Julgustan ennast sellega, et eelolevas tarvitatud võõraste sõnade kirjutusviisi, mis ka vanemale kirjakeele traditsioonile enamasti vastab, kudagi põhjendama pean, ning sellega, et rõhutamises juba oma jagu segadust on olemaski ja et kõige suurem segadus, kes teab, on alles tulemas, kui me sellele aegsasti korraldava käega vastu ei astu.

Miks peab eestis p ä ä r õ h k sõnades, mis küll võõrsilt tulnud, aga keelde juba apellatiivsõnadena juurdunud, keele iseloomu vastu järgsilpidel olema? (*finants, dotsent, assistent, diftong, rekord, admiraal, ideaalne romaan, agraar, seminäär, matemaatiline, kuräätor, senäätor, limonaad, etnograafiline, apteek, süsteem, süntees, konkreetiline, invaliid, foneetika, matemaatika, klusiil, krediit, näitvone, deklinatsioon, traditsioon, filosoofiline, pedagoogiline, attribuu, vulgäärne* jne). Isegi kergemeelseks hüütud lätlane, kelle keel vahest niisama palju nagu eestigi oma on võõra mõju all kannatanud, seedib võõrad sõnad paremini ära, paigutades nende rõhu esimesele silbile, nagu see omadeski on. Ja üks esimesist tähelepanekuist, mille soomlane eesti keelt kuuldes teeb, on arvustav kahtlemine: kas peaks Eesti eluavaldustes suuremat omapärasust leiduma, kui juba keel nii võõra maiguga vastu võtab.

Niivõrd kui võõrad sõnad rahvaomasteks saavad — kuigi meie niisugused üldislaenuid nagu *soldat, ohvitser, kontraht* j. t. arvest ära jätame — kipub nende rõhk keelekohaselt esimesele silbile: *põlitika vang, apteki kauplus, dokument, kantselai, prohvessor, telegrahv, politsei, sekretär, insener, materjal, seminar, paradis* jne. Või jällegi

1) Ettekandmatu tükk Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul 5. X. 19 peetud ettekandest, mis ise raamatukesena varsti ilmub. — Kirjutusviisi kohta tähendan, et siin ei ole E. K. S. „õigekirjutuse-sõnaraamatu“ piiridest eemale mindud (pää, säääl), välja arvatud keele nimed, mis teiste keelte eeskujul väikese tähega kirjutatakse. Sellest pikemalt mainitud raamatukeses.

võõrast rõhutust tarvitades ei valita sõnu: *eksaam, vaksaal* jne. Haritlastegi keeles on suur hulk rõhuvankuvusi niisugusis sõnus olemas — uuritagu ainult sõnaraamatut, et seda konstateerida, — kuid suuris joontes vaadates peab rõhu tarvitus originalsõnadega sammu. On ju kõnelejalatel võõrad sõnad ühes võõra keelega tuttavad, sagedasti koguni omast kodusemad.

Nii praegu, aga tulevikus, kus eesti omal keel ja kultuuril sõnake ütelda, loodetavasti teisiti. Siis on võõra keele õppimine igatahes kõrvaline asi, ja ime oleks, kui tulevikus segadus rõhu tarvitamises ja selle tagajärjel vormivankuvused tulemata jääksid.

Nõnda kuluks aegsasti mõelda, kas ei saa rõhku esimesele silbile muuta, nagu see teisiski keelis esineb, kus aga oma päärõhk esimesel silbil on. Asi oleks võrdlemisi lihtne ja vahest kergesti läbiviidavgi sõnades, kus rõhuline silp lühikesest vokaalist + konsonandist koos seisab. Neis võib nimelt vana rõhuline silp enamasti ikkagi ka a s r õ h u l i s e k s jääda (niisama nagu *-lik, -dik, -mik* jne. lõppudes) ja sõnade deklinatsioon järelikult endiseks; näit.: *dótsènt, (ühe) dótsèndi, (kaks) dótsènti, (palju) dótsènte, briljãnte, (muidugi dílettãnte); (kaks) ékspèrti, (palju) ékspèrte; (seda) éffèkti, (neid) éffekte; (seda) kóntrasti; (seda) refórmi, (neid) refórme; (iseenesestki fanatismi ja niisama demokratsimi); (seda) díftõngi, (neid) díftõnge; (kaks) légèndi; párõll, (seda) párõlli; (seda) díagrammi; (seda) ékspressi, (neid) ékspresse; kvártett, (seda) kvártètti, (neid) kvártette.*

Et niisugune muutus täitsa loomukohane on, näitavad sõnad, mis ise on keele rõhuoludele mугanenud, näit.: *kóntsert, (selle) kóntserdi, (seda) kóntserti; dokúment, (selle) dokúmenti, (neid) dokúmente; kóntraht, kóntrahi, kóntrahii* jne.

Ei ole muud kui lihtsat rõhu muutust tarvis ka sõnades nagu: *miníster, mínistri, mínistrid, mínistreid, élektrii* jne. Ainult tüüp, kust rõhutu vahetäishäälik välja ei lange, nagu *proféssor, gen. proféssori*, peaks vahest saama loomukohasema rõhutuse, mille tagajärjel tema nii peaks muutama kui näit. rahvaomaseks saanud *ohvíitser, komíssa,* või koguni *prohvessor: proféssòr, (kaks) proféssòri, (neid) proféssòre.* Aga vahest jääb siingi teine silp kaasrõhuliseks, nõnda et tarvis ei oleks vana muutust teiseks vahetada: *proféssor, (kaks) proféssorit, (neid) proféssoreid.*

Natuke raskemaks kujuneb asi tükati siis, kui võõra sõna rõhulises silbis pikk täishäälik on ja kus ta eesti keeleski viimaste aastate harjumuse järele harilikult kirjutatakse: *seminaar, aktuaalne, anatoomiline, filoloog, traditsioon*¹⁾ jne. Peab kõige päält tähendama, et rõhu esimesel silbil olles ei ole põhjust neid sõnu pika täishäälikuga kirjutada (esimene silp muidugi välja arvatud: *mootor, eepos, gaas* jne.). Isegi Soome keeles, kus pikad täishäälikud järgsilpides keelele kohased oleksid (*autuus, herruutta, parhaat* jne.) on võõraid sõnu hakatud — ja noorema voolu poolt järgsilpides järjekindlalt — lühikese täishäälikuga kirjutama (*filologi, balladi, typografi* jne.). Mis siis veel Eestis, kus keel järgsilpides pikki täishäälikuid ei tunnegi. Ja kui väljaütlemine Soomes näikse hakkavat kirjutuse järele mугanema, oleks see Eestis kahekordselt kerge.

Tegelikult kujuneks rõhu vahetamine esimesele silbile ja täishäälikute lühendamise ilma mingisuguste raskusteta igas sõnas, kus võõra sõna rõhulisele silbile miski Eesti lõpp järgneb: *aktuaalne, botaniline, anatomiline, demokraatiline, analogiline, revolutsionärne, amerikklane, huligansus, sõlidsus* jne. Ei ole ka midagi muutuse ega muid raskusi selles liigis — ja see ongi valdavam — kus ka a s r õ h k endise päärõhu silbile jääb: *anatomia (anatomia), analogia, arheologia, amnestia (amnestia), aritmetika, filoloog, arheoloog, fonograaf, filosoof, admiral, ekonom, huligan, giljotin, kilogramm, arhivar, aprikos, polütehnikum, traditsioon, deklaratsioon, fraktsioon* jne.²⁾ Ainsamad raskused esinevad siis, kui silp „köva“ klusiiliga lõpeb: *bürokrat, kandidaat, fakultet, kvantitet, dünamit, granaat, graniit, satrap* jne. Meil on kahesilbilistes küll *kurat: kuradi*, aga vist peaksimine juba määravama tüübi *soldat: soldati, soldatid, soldateid, prohvet, prohveti, prohvetid* klusili ja muutelõpu kohta maksvaks tunnistama: *granaat, granaati, granaatid, granaateid*. Kolmesilbilised peaksid aga õigust mööda nagu *kanarpik käima: kandidaat, (selle) kandidati, (seda) kandidati, (neia) kandidate*

1) Ajalehtedest tarvitab minu teada ainult „Maaliit“ niisugusel korral lühikest täishäälikut.

2) Mõned kirjutavad praegu *traditsioon, deklaratsioon, agitatsioon*. Niisugune kirjutusviis võiks alles siis lubatav — mitte aga soovitatav — olla, kui rõhk esimesel silbil asuks. Sellest pikemalt teises kohas.

(õigemini *kānditatti, kānditatte*) jne. Parem võiks soovitada niisugusel korral (ehk küll rõhk esimesele silbile muutuks), et pikk täishäälik alale jääks: *grānaat, grānaadi, grānaati, grānaate, kandidaat, kandidaadi, kandidaati, kandidaate* jne. See kompromiss on ka soome keeles tehtud nende poolt, kes muidu radikaalselt lühikest täishäälikut tarvitavad (*fonografi, admiral, aga kandidaati*).

Kui (*k-*), *t-*, (*p-*) lõpuliste rühmas täishäälik pikaks jääks, tulekski ainsam raskus nähtavale niisugustes kahe-silbilistes kui *fakir, klusil, vokal, roman, german, blokad, béntsin, aktsis, arhiv*, s. o. millal kahe-silbiline lühikese konsõnandiga (mitte *k, t, p*:ga) lõpeb. Et teine silp rõhutu, peaks eeskujuks sõdur tüüp olema: (*kaks*) *fakirit, vokalit, romanit, klusilit, béntsinit, (neid) fakireid, vokaleid* jne. Seegi oleks vahest esialgu liig raske seedida, mille tõttu ka kõnes olevas rühmas võidak, ehk küll päärõhk esimesel silbil, pikk täishäälik alale jätta, vähemalt millal esimene silp lühikene on: *fakiir, vokaal, romaani* jne. Sel korral ei tarvitseks (sest et silbi pikemus kaasrõhku eeldab) vanast muutusest taganeda: (*kaks*) *fakiiri, (neid) vokaale, klusiile, romaane, (seda) blokaadi; béntsiini, (kaks) arhiivi, või béntsiini, arhiivi, aktsisi, kulturi*.

Jäävad järele ainult *-eerida, -eeruda* verbid: *agiteerida, assimileerida, assimileeruda*. Järjekindlalt peaks neiski täishäälik lühendatama, kuid et see vahest liig võõras kõlaks ja et mõõnutusi juba tehtud, võiks *-ee-* siin alale jääda, kuid päärõhku sellele ikkagi ei tohi kinkida: *agiteerima, assimileerima, balsameeritud, formuleerida, elektriseerida, elektriseeruda, assimileeruda, demoraliseeruda* jne.

Eelolevad arutused koondame järgmiseks kokkuvõtteks:

Päärõhk olgu võõrastel sõnadel eesti keele kohaselt esimesel silbil, kuna võõra sõna päärõhk kaasrõhuks jääb, endist muutusviisi võimaldades (*dotsent, dotsendi dotsenti*). Kui originalsõna rõhuline silp pika täishääliku sisaldab, vastab seda eesti keeles lühikene (*demokratiline, telefon, ideoloog, fonografi* jne.), välja arvatud sõnad, mis *k, t, p*:ga lõpevad (*kandidaat, formaat*) ning lühikese esisilbiga kahe-silbilised (*vokaal, klusiil, fakiir*), niisama *-eerida-* verbid (*agiteerida, takseerin*).

Asi ei oleks siis, ehk küll teoretiline, nagu niisugused kompromissid kunagi, kuigi keeruline meeles pidada. Selle üdimõte on aga kõige lihtsam: rõhk hääldamises esimesele silbile, kuigi tahtmist ei oleks pikki täishäälikuid lühendada. Niivõrd kui eestiline rõhutusviis üldisemaks saab, hakkavad tarvilised järeldused iseenesestki tulema. Võib olla, et siis pika täishääliku tarvidust järgsilpides ülepää ei tuntaks, ja sellepärast oligi võõraste sõnade õigekirjutuse uuendus pikendamise mõttes vahest enneaegne.

Kui see soov oleks kas või ainult purismi mõttes avaldatud, et võõra keele orjalikku hääldamist eestilisemaks muuta, ei tohiks ta niisugusenagi hukkamõistetav olla. Juhitagu nende tähelepanemist, kes purismi tundmuses ainult väiklust näevad, selle tõeasja pääle, et ühe *uulitsa* muutmine *tänavaks* võõraste lugupidamist eestlaste ja Eesti kohta palju enam tõstab kui vahest arvatakse. Aga siin on pääle selle, nagu juba eelpool tähendasime, ka puhas praktilise keelekorraldusega tegu. Niipea kui võõraste keelte oskus haritlaste seas kahaneb, oleks segaduse lahtimineku rõhu asjus paratamatu, nagu see juba praegu hakkab nähtavale tulema. Õigust ütelda ongi see Eesti kõnemeeste parlament, Asutav Kogu, mis käesolevale kirjutusele tõuke on annud, sest sääl võib rõhu asjus huvitavaid tähelepanekuid teha (*redaatsioon, reaatsioonärid, komisjooonis* j. t.); ja mis sinna parata — ega isegi surveagadel kõikide käest ole saanud võõra keele taidu nõuda, kui veel hulk kultursõnu ajalehtedest on omandatud.

Soome keeles on küll rõhu paik alati esimesel silbil olnud, kuid segadus kahe ja ühe täishääliku tarvitamises järgsilpides (*pedagogi-pedagoogi*) on aastakümneid kestnud. Umbes kümne aasta eest oli see küsimus uuesti päevakorral, kusjuures vaidlustes õige ägedaks mindi. Asi lõppes viimaks mingisuguse kompromissiga, mis etümoloogilise valiku järele lühikesele ja pikale täishäälikule aset lubas. Mõõduandev „Tietosanakirja“ on selle valiku omaks tunnistanud, aga kirjanduses ristlevad kirjud vormid ikka edasi. Oleks soome keele järgsilpide pikad täishäälikud lühenenud, nagu eestis, siis oleks asi vist animugi selge. Sellepärast olgu eelolevad reakesed abiks, kuigi vahest mitte veel praegu, siis igatahes tulevikus, kui see küsimus ka siin peaks tungivalt päevakorraale kerkima.

Lauri Kettunen.

Kurat.

Keeleteadust ei huvita muidugi mitte tema auväärt isik, vaid nimi. Missugune oleks sõna *kuradi* algupära?

Nagu teada, on *kurat* olnud kiusavaks paharetiks kõigile meie kooligrammatikate kirjutajatele. Et nimetatud sõna omastav kääne mitte üksnes Lõuna-Eestis, vaid väga laialt ka Põhja-Eestis kuulub *kuradi*, siis ei ole osatud teda ühtegi käänatusse (deklinatsiooni) paigutada, sest kõigi muude kolme- ja enamsilbiliste tüvede -t, -k, -p ei nõrgene Põhja-Eesti murretes mitte *d*, *g*, *b*-ks, vaid püsib muutumata, näit. raamatud, vikatid, hunikud tüdrukud, karapil jne. Ühelt poolt on *d*-list kuju mingisuguseks keeleliseks „loha-kuseks“, „artikulatsiooni lõdvenemise“ nähtuseks peetud ja tema asemele *kurati* soovitatud (Aavik, Grünthal), olgugi viimane praeguses kõnekeeles õige haruldane. Teiselt poolt (Hermann, Einer, Leetberg, Põld) on aga *kuradi* e¹) kui keelelisele „erandile“ siiski eluõigus antud, temas esinevat *t* painumis⁴ *d*-ks mitte aga seletada suudetud, vaid loodetud sellega siis ehk õnnestavat, kui kord nimetatud sõna algupära selgub. Peale *d*-mõistatuse on sõnal *kurat* veel teine: kas on kõnealune sõna laen, ja kui mitte, siis misugusest sõnast on ta tuletatud?

Ahrens omas grammatikas tarvitab (arvatavasti teoretiseerides) nimetatavat *kurad* (nõnda ka Wiedemanni sõnastik: *kurad*, *g. kuradi*, selle kõrval aga ka *kurat*, *g. kurati*) ja ühendab teda Lõuna-Eesti (ja ka Põhja-Pärnu- ning Läänemaa²) sõnaga *kura* ‘vasak, pahem’ („*kura käsi*“): „*kurad* Teufel, vom F(innischen) *kuratti* Durchfall, Unflath, Scheusal. Vgl. *kura käsi* und *kurad*, *pahem käsi* und *paharet*, *lempukäe* und *lämpi*“ (I osa, II tr., lhk. 155). Hiljemini on teda ühendatud, kaudis nõrgalt semantiliselt põhjendades, ladinakeelse sõnaga *curare* (*curat*), hoolitsema⁴, arvates teda samasuguseks katoliku usu päranduseks nagu sõna *sant* < *sanctus*.

1) Jõgeveri „Eesti keele õpetusest“ ei ole ma selle kohta vastavat märkust leidnud.

2) Nõnda kõneldakse Mihklis: „*kura käsi*“, Märjamaal ja Kullamaal: „läks *kuura* kätt“, „*kuura* kääga inimene“, „*kuura* sõlm — hoora sõlm, pordu sõlm, — kuigi Wiedemanni teadete järele sõna *kura* esinevat ainult Lõuna-Viljandimaal, Tartu- ja Võrumaal (SO, S). Sama tüvega on Ridala *kureti*, nuuriti, vastupidi: „lõnga *kureti* keerama“ (Wied. tunneb ainult hiiukeelist „*kurati* keerd“ — ‚verkehrte Drehung einer Schnur‘).

Hoopis lihtsa ja semantiliselt uskumapaneva seletusega on suusõnaliselt esinenud prof. L. Kettunen, oletades kurati algupäraks sõnakuju *kurjatti, nii siis sõnast kuri. Et aga Põhja-Eesti murretes r-le järgnevast j-ist mingit jälge ei teatud olevat, siis jäi nimetatud seletus ikkagi küsitavaks.

Läinud suvel Põhja-Pärnumaal murdeuurimisel viibides õnnestas mul siiski sõnakuju leida, mis prof. K. oletust kinnitab. Nimelt leidsin Kihnu saare murdest sõnakuju kurät, om. kuräti, mitm. kaasütl. kurätitõga¹⁾, mille teise silbi ä on sündinud esialgsest -ja- ühendusest samal teel nagu -ai- > ä sõnades: uäk' (< uaik' < haakki), puät' 'paat', kuäl' 'kaalikas' jne. ehk Võru keeles -ja- > ä sõnas kurä 'kurja' (näit. „kohe minnä kuräst elost“ = kuhu minna kurjast elust, Setuk. laul. II, lhk. 125). Nõnda siis kurät < *kurjatti.

Nüüd tekib teine küsimus, kuidas oleks seletatav t ja d vaheldus Põhja-Eesti murretes, kuna see nähtus on iseloomulik üksnes Lõuna-Eesti murretele (Lõuna-Viljandi- maal, Lõuna-Tartumaal, Võru- ja Setumaal), kus kõneldakse seaduslikult omast. kuradi, nagu raama do, unigu jne. Nagu teada, on Põhja-Eestis om. kurati õige haruldane; olen teda kuulnud üksnes Vigalas, Mihklis (kurati) ja Kihnus (kuräti), mujal aga igal pool kuradi (Audrus, Tõstamaal, Saardes, Ridalas, Kullamaal, Lääne-Nigulas, Märjamaal, Hageris, Juurus, Kuusalus, Kosel, Türil, Simunas). Vanemas kirjakeeles näib t-line kuju valitsevat, näit. Mülleri Jutlustes (a. 1600—1606): *furratide* (lhk. 196), Stahlil: *fen furrati mašto* (Leyen-Spiegel, lhk. 217), Gösenkil: *furrati funstlit* (Manuductio, 410), Piibli I trükis (a. 1739): *furratiit* (Matt. ev. 4, 1), Hupeli sõnastikus: *furrati fombel* Jannsenil: *kurratid* („Perno Post.“, a. 1857, lhk. 29, 2). Alles Masingil leiame: „mitto tuhhat kurradid“ (Nädd. Leht, a. 1823, lhk. 40). See tõendab, et d-line kuju on võrdlemisi hiline. Uuemas kirjanduses näib d-line kuju kõnekeele mõjul ülevõimu võtvat, olgugi et Õigekirjutuse-sõnaraamat (nii mõneski tükis liialt teoretiseerides) grammatikareegli nimel ainult kurati „õigeks“ ja seega ametlikuks tunnistab.

On püütud d-list sõnakuju kuradi seletada kui laenu lõunapoolsetest murretest, mis üle terve Põhja-Eesti oleks

1) Kihnus on ä-line kuju seepärast alale jäänud, et selles murdes vokaalharmonia veel täielikult püsib.

laienenud, umbes nagu seda oletatakse sõnade kohta pikk pro pitk ja pärit pro päritud. Ei tahaks aga omalt poolt kuidagi uskuda seesugust mõne üksiku sõna haruldast rändamise ja laiinemise himu üle terve maa, ka kõige kaugematesse Põhja-Eesti murretesse. Peaksin siin palju tõenäolikumaks järgmist seletust:

Nagu tähele pandud, käivad iseäranis sagedasti, iseäranis rohkelt kõnes esinevad sõnad omas foneetilises arenemises isesugust, erandilist teed, nad sammuvad niitelda arenemise eel, ja seda nende rutulise „kulumise“ tõttu, osalt aga ka lauserõhulistel põhjustel. Nõnda esineb Lääne- ja Pärnumaa murretes $koa = ka$, kah , kus muidu aa on muutumata püsinud (maa, saama); samati: paelo, kus $lj > il > el$, olgugi et samades murretes sünnib teistes sõnades muutus $lj > ll$, näit. vallud, pallad, nallakas, nellas, kollo 'kolju' jne.; päe ehk pää 'päev' sõnade laev, vaev j. t. kõrval (loodepoolsetel randadel ja saartel siiski lae, vae jne.); (võib olla ka) põrand, parand ja põrm; käe, kää (seesütl.) ja käes, kääs; „pärit olema“ ja „järele päritud“; tere ja terve; muku ja muud kui; üsku ja just kui; missugune $>$ misuke, mihuke; levad. lebad, levakott esinemine murretes, kus muidu ei nõrgas astmes on muutunud ee-ks (seetse, eeded, teene). Samati oleks¹⁾ ehk ka seletatav muutus $õõ > õe$ rohkem tarvitusel olevates sõnades, nagu mõek, mõet, võeras, (h)õerub [ka põesas, rõem, sõeres] isegi nendes murretes, kus $õõ$ on muidu muutumata püsinud (kõõm, lõõts, põõn, õõtsub jne.). Seesugused foneetilises arenemises rohkem „ettejõudnud“ kujud kisivad pahatihti endi järele terved sõnasarjad, nagu see ehk kirdepoolses Eestis on sündinud pika $õõ$ -ga, ja Kose kihelkonnas palju $>$ paelu eeskujul sõnadega väelad = väljad, paellad = paljad, väellas = väljas, neillas = neljas. Nii siis oleks ka kurat, om. kuradi seletatav selle sõna sageda tarvitamisega ja lauserõhuta paigaga Eesti keeles. Samal viisil paindub ka sõna neekrut paljudes murretes, näit. Juurus neegrudid, Vigalas ja Velisel neekrudid jne.

Kirjakeeles tuleks aga tõeasja enese pärast maksvaks tunnistada ainult kuradi, isegi siis, kui ülemal esinev foneetilise arenemise seletus mitte õige ei peaks olema. Ei pea mitte arvutama, et kõik „vigane“ on, mida meie

1) Seda oletust ($õõ > õe$) kohta pean aga siiski küsitavaks.

seletada ei oska. Hoolt peaks kantama vähem keelenähtuste parandamise, kui nende seletamise eest. Viimane ei ole aga kahjuks alati mitte just kerge, kuna eelmisega saab toime igäiks.

Alb. Saaberik.

„Kalevipoja“ parandamiseastmed.

(Lõpp.)

4

Viimase (lhk. 205) tsitaadi mõte tahab, nagu eespool olnud kirjelduse põhjal võib oletada, umbes järgmine olla: Tehtud tempu tunnistas sügav murualune mulk, mida kübar kaanena kattis, kuid selle all olnud rikkalik raha-koorm oli ühes mehega metsa läinud — kadunud. Aga tsiteeritud lause sõnadest enestest ei oska seda küll kuidagi välja harutada. Niisama ei suuda ära seedida järgmise pildi võimalikkust:

Kalev pani pika koiva
Vööde kombel neiu ümber,
Teine jalga saanist väljas: I, 829—831.

Vahel on kujutus või mõte — nähtavasti vähese läbikaalumise tagajärjel — isegi teistsugune saanud, kui see autori kavatsusele vastav võiks olla. Sest kui näituseks öeldakse:

Kõik need kolm ei kuulutanud (lk. 304),

siis peitub ses avalduses mõte, et nende seast üks või kaks kuulutas, kuna mõtte järele ometi tarvis on ütelda, et ükski neist ei kuulutanud —

Kolmest kuulutand ei keegi.

Ehk järgmine koht:

Palus oli metsapulli
Koerte jälgil mehed leidnud (III, 100—101),

kuna seal mõtte nõudel umbes järgmine avaldus peaks seisma:

Mehed olid metsapulli
Koerte jäljil palust leidnud.

Autor soovib ütelda, et Kalevipoeg rõõmupäevi maitsis, kuid ütleb tõepoolest:

Kalevide kallil pojal
Ei sõit ilu jõge pidi,
Mäng ei kullast mäge pidi: XIV, 36—38.

Ehk jälle:

Kui sind, Kalevide poega, ...
Sarvik-taat saaks silmamaie,
Siis ta satuks (= sattuksid sa) kohe surma:
XIV, 444—447.

Päris teadlikultki on aga asjaolusid vahel võõriti kujutatud — mõnikord nähtavasti alliteratsiooni otsimisel:

Linda, kurba leskenaine,
Pesi külma surnukeha...
Vihtles kallist vihmaveela (lk. 333—337),

kuna ometi teada on, et meil surnuid ei vihelda. Ei vasta tõelule seegi, kui teatatakse:

Vilistas (= laulis) laulu väetile: II, 645.

Lausa ekslikult avaldatud mõtete seast toome järgmised näitused.

Võõrastavana tundub, et peig Kalev kosja puhul oma mõrjsa kasuema, „eidekest“, „noorikukeseks“ (I, 568) nimetab.

Niisamuti ei võinud Eesti inimesel muiste vist küll mitte moeks olla teist inimest teietada, nagu seda Linda kasuema Kalevit võõrustades (I, 556 — 571) teeb.

Linda võrdlemine kül last lahkuva kotkaga, kes „ära peab hädast minema“ (I, 818 — 819), ei vasta tõelule: kotkas ei ela kü last, ja Linda koduse elu hädast, viletsusest ei pajata muidu Lindasse puutuv lugu midagi.

Pentsikutele mõtteavaldustele krooniks on aga küll järgmine:

Kallis Kalevide poega!
Kui oleks teadnud, võinud teada,
Mis sul sammu segamasse,
Käiki tuleks kütkendama:
Ehk sa oleks enne sündi,
Enne emast ilmumata
Kartes juba läinud kaevu: XV, 28—34.

Nagu juba eespoolgi avaldatud näidetest selgub, peaks paiguti, nimelt neis osades, mis Kreutzwaldi enese loodud, mõttesse enam selgust ja sisse enam eksimatust katsutama soetada. Nii tahaks eestkätt mitmes kohas „Sissejuhatuses“ (näit. 43—49, 172—187), aga ka mujal (näit. VIII, 682—689), üksikuid järkusid mõtteselguse poole arendatuna näha. Ses tükis võiks mõtteavalduste ebamääraste kaotamise ja, nagu alamal (lkh. 253) veel eriti näha saame, lauseliituste lahutamise teel sihile jõuda. Ja kui parajasse kohtadesse veel ühteliitvaid sugemeid niduda, võiks kahtlemata mõnessegi „Kalevipoja“ osasse voolavust

soetada; näit. nõuaks seda XV loo 51-realine algusjärg, milles neli eraldiseisvat ainet praegu lõdvalt kõrvuti esinevas.

Tarviline samm edasi jõutaks „Kalevipoja“ parandamisel, kui tema sisulist ülesehitust — kompositsiooni — paiguti kohendatakse ja korraldataks, kujutuse kujutuse otstarbel isegi uusi värsiridu juure võetakse, iseäranis sellekohastest rahvaluule-toodetest. Sest praegusel kujul sisaldub meie rahvuseepose üksikute osade vahel ülemineku-kohti, mis kas liig udused ehk saamatud on või lugejale eksliku pildi annavad.

Sellega käsikäes tuleks teos ka ülearustest vaheosadest vabastada, nagu seda on muu seas:

See'p see Eesti muistepõli
Enne Vene valitsuse
Armutiiva kaitsemista : Sissej. 214—216.

Niisama ei tundu küllalt uskumapanevalt, kui Täht enda nooriku Salmega pulmapidult lahkudes ütleb:

Eit ei saa Salme nägema,
Õde ei saa Salme õnne tundma : I, 689--690.

Üleliigseks lülikeseks tuleb sedagi arvata, milles Tähe hobune (nagu Tähtki) tahetakse panna

Ette see ihutud laua,
Taha see tahutud sein : I, 247—248.

Seesuguste kohtade kõrvaldamisega teostaksime õieti Kreutzwaldi enese soovi, mille ta 17. okt. 1858 oma kirjas Schiefnerile avaldanud: „Meie tahame loota, et edaspidi paremad jõud vana jutu kirjutamisega tegemist teevad ja kõik sündmatused välja roogivad.“

Kuid veel enam: Kogu „Kalevipojas“ puutub pikemaidki ülearuseid osasid silma. Kui lugulaulule juba „Soovituseks“ ja „Sissejuhatuseks“ iseseisvate osadena külge on seatud, kus autor oma subjektiivsetele vaatlustele ja luulevõimude appikutsumistele maad annab, siis oleks minu arust üleliigne veel üksikute lugude etteotsa, vahel ka veel lõppu (XVIII, 893—899) umbes samalaadilisi, eepilist, objektiivset jutuheit aina katkestavaid järgukesi põimida. Seda teeb Kreutzwald aga ometi kaunis ohtral käel (näit. XIV, 1—35). Nende kulul võiks eepose sisu nii mõnegi tarvilise osa võrra laiendada.

Kõige säherduse värsiridade mõttelise ühendamise ning korraldamise puhul ei oleks ülearune ka üksikuid osasid, mis sisulise terviku sünnitavad, võimalikult üheks looks koondada. Ei ole ju mingit kaaluvat põhjust olemas, miks

näit. üks Kalevipoja magamiseuinak VIII loo lõppu ja sellesama aja sees juhtuv Kalevipoja hobuse murdmise lugu IX loo algusesse on asetatud, ehk miks Kalevipoja esimese põrguskäigu kirjeldus mitte algusest lõpuni ühte loosse ei ole paigutatud, vaid XIII loo lõppu ja XIV loosse. Poleks tohtinud ses tükis ometi mõõduandev olla üksnes püüe, eepose lugusid ridade poolest võimalikult ühepikkusteks teha!

Ja mistarvis on eeposes nii arutu palju ruumi Kalevipoja magamisele pühendatud! IV loost kuni viimase (XX) looni räägitakse ses eeposes ikka ja jälle Kalevipoja magamisest, ühtekokku ligi 40 puhul! Ja kui sinna juure veel kangelase sõprade kui ka paarikordsed Soome tuuslari magamised arvata, siis kipub peale tung oletada, nagu võiks meil siin tegemist olla mõne magamisepoeemiga, kui lugejal sel käsitusealal de facto paraku mitte suure üksluisusega ei tuleks tutvust teha, ja nii siis seegi kavatsus luhataläinuks langeb. Magamise konstateerimiste alla kulutatud ruum oleks võidud ometi nii paljudegi huvitavate ainete käsitamiseks kasutada. Ja parandamise puhul peaski seda tehtama. Võiks ju sisu tihendamiseks ja laiendamiseks mõndagi iseloomustavat vaheosa, näit. rahvaluulest, juure põimida. Nimelt uute sündmustikuainete juuresoetamine oleks mõõdapääsmata tarvilik, sest praegusel kujul kannatab meie rahvaeepos lugude liigvähesuse all ja esineb sisu paiguti laialivalgunud targutustena. Selleks tuleksid ära kasutada eestkätt need ained, mis rahva seas Kalevipoja kohta veel leiduvad (nende ülevaate on M. J. Eisen 1911. a. „Eesti Kirjanduses“ lhk. 321—336 avaldanud pealkirja all „Mis teadis rahvas 19. aastasaja lõpupoolel Kalevipojast“), niipalju muidugi, kui need Kreutzwaldi loomevõimul idealiseeritud kangelasekujuga kokku käivad.

Kõigi säherduste asjakülgede arvessevõtmine aitaks „Kalevipoja“ sisukülge ladusamini voolama panna ning ümmarikumaks arendada, tema jutustusekehvust vähendada ja iseloomustavaid jooni kasvatada. Siis kaoks see praegu paraku olemasolev väärnähtus, mille peale K. Leetberg juba 1911. a. ja hiljemini Fr. Tuglas lähemat tähelepanekut on juhtinud, et „Kalevipoeg“ on kehvalt jutustatud, jutt paiguti päris sisuta ehk tühise sisuga, tegelased iseloomustamata,¹⁾ või et see teos liig tühistest ainetest kokku on liidetud, ta

1) K. Leetberg, „Kui pikalt on Kalevipoeg rahvaluulest?“ Kõne peetud Kalevipoja 50-aastasest mälestusepidul Peterburis 24. aprillil 1911, lhk. 16—18.

liig hõre, õhuke, sisuvaene, vesine, teoreetiline, suure vae-
vaga nii pikaks on venitatud.¹⁾

Tahaksime aga loovalt sisu parandamisele
asuda, siis tuleks meil enne seda hulga eriliste ettevalmis-
tus-sammudega tegemist teha: tuleks lähemalt uurida
„Kalevipoja“ sisusse ulatavaid käsitusaineid (nagu rahva
pruukisid, muistseid tööalasid jne.), läheks vaja silmas
pidada vanema Eesti keele sõnu ja rahvapäraseid ütlusi,
peaks tundma õpitama Eesti rahvaluule ehtivaid epiitetid
jne. Sest esimeses joones just seesuguste andmete varal
oleks otstarbekohane töösse orgaanilisi sisulisi väärtusi
juure istutada.

VI. Stiili alalt oleme eespoolseis kirjutuseosades
siin-seal juba toonitanud keele ja mõtteavalduse lahvatust
kui ka paigutist mõtteudusust. Üleüldse tahaks aga enam
keelearendust, kujutusevärvikust ning mõtte tihedust ja
parajail kohtadel nimelt energilisemat avaldusehoogu meie
rahvuseeposest eest leida. Kuid viimast laadi omaduste
puudumise peame resigneerivalt tõsiasiaks võtma, omale
meele tuletades autori ajaoludest enestest põhjendust leid-
vat vabandust: ultra posse nemo obligatur (enam kui
keegi jaksab, ei ole ta kohustatud tegema). Sest keel ei
olnud eepose loomiseks siis veel küllalt välja arenenud.
Nüüd, kus meie keel enam arenenud, tohiks ikkagi luba-
tav olla vähemalt viilimisetööd selle valmisteose ridade
stiili kallal teha, seda enam, et see Kreutzwaldi eneseigi
soovide vastu ei räägi. Ja viilimise seisukohalt puuduta-
megi siin mõnda stiililist üksikasja.

Iseäranis hea meelega tarvitab Kreutzwald oma liit-
lausetes määrululise ja kohtolulise seesütleva käände kaudu
lühendatud lauseid, kuna seal sünnis oleks olnud konst-
ruktsoonide ühetaolisuse eemaldamise mõttes igale seesu-
gusele lausele iseseisva lause kuju anda. Näit.:

Kaste kergil keeritelles (=keeritelles),

Udu hõimal hüpeidelles (=hõimalla hüpeleb): Sissej. 34—35.

Meelta mulle mõlgutama (=minul mõlgutavad),

Palgesida paisutama (=palgeida paisutavad): Sissej. 300—301.

Kiuste (=kiusu) süla kiljutama (=kiljateleb): II, 636.

Vargasaagil valvamaies (=vargasaaki valvaeli): III, 682.

Ladvad taevast lõhkumaies (=lõhkusivad),

Oksad pilvesid pillutama (=pilvi pillutasid): V, 225—226.

Ka oleks loomulik täis- ja ennemineviku asemel enam
lihtminevikule maad anda:

1) Fr. Tuglas, Kriitika I, lhk. 112.

Kes see laulu laksutanud (=laksuteli): IV, 312.

Kütkenandanud (=kütkendeli) kangelase: V, 270.

Et mineviku sündmuste jutustamisele suuremat elavust anda, tarvitatakse ajasõna mineviku asemel tihti olevikku (praesens historicum). Seda abinõu oleks soovitav ka „Kalevipoja“ parandamisel silmas pidada. Näit.:

Siis ta, armas, astus (=astub) saani,

Kargas (=kargab) kõpstes peiu kõrva: I, 827—828.

Sellel põhjusel oleks tarvilik muu seas V loo algosas Soome sõidu ja rannaolu kirjeldus (133 rida) olevikus jutustada.

Veel tunduvamalt edendab konstruktsioonide vaheldusvaesust ülisage alalütleva ja alaleütleva käände tarvitamine, mille kõrvaldamisele tihti omastav, vahel ka nime-tav, sisseütlev, seestütlev, kaasaütlev, kesksõna või mõni muu abinõu hõlpsaks teeks oleks võinud olla. Näit.:

Õhul (=õhu) helid, õrnad healed: Sissej. 72.

Peab mul' kõigis vääriliseks (=peab mu vääriliseks kõiges): II, 154.

Tuskel tundi (=tusatundi) tulemaie: II, 481.

Egarammul (=rammu) raugemista: IV, 89.

Järguke mul endal (=mu enda) jõudu: V, 488.

Tugev tiivul (=tiiba) siia tulnud: VI, 221.

Piripillil (=piripilli) poisikene: XII, 186, 192.

Sõlmilseotud (=sõlmeseotud) silmusesta: II, 409.

Oli rikas sortsisõnul (=sortsisõnust): III, 301.

Siis ei sünni kaubal (=kaubast) kahju: VI, 256.

Ruuna rasval (=rasvast) rõomustama: VIII, 806.

Hullul päidel (=hullu peaga) hundamaie: VI, 626.

Lendas leinal (=leinav) luigekene: VII, 382.

Kuuluta mul' (=kuulutele), kulda silma: II, 270.

Taevas vehklel (=veheldes) teada andnud: IX, 211.

Isegi määrussõnadele on vahel ülearune alalütleva lõpp l külge liidetud:

Käis ka suisal (=suisa) aidad läbi: V, 689.

Pilved pikil (=piki) kärisesid: XIII, 13.

Seal aga, kus sünnis oleks rahvaluule eeskujul alalütlevat käänat tarvitada, on selle asemele vahel kaasaütlev seatud. Nii oleks rea asemel

Vaske ratusil vankriga

palju kohasem olnud ütelda:

Vaskirattusel vankeril.

Stiili mahendamise mõttes soovitaksime ühe osa tagasõnu ja ajasõnade juures seisvaid eessilpa „Kalevipojast“ välja heita. Näit.:

Valud vaese lese peale (=vaesele lesele): II, 542.

Teise (=teisele) poole kalda peale (=kaldaalle): VIII, 455.

Lootsik kõikus laente pinnal (=laineilla): III, 252.

Raskusi ä r a r a m m a s t a k s e (rammastatakse): XI, 323.

Rammu (=rammuda) ä r a r a u g e n d a k s e (=raugendatakse):
XIV, 563.

Veel rohkem kui tagasõnad ja eessilbid istutavad sa-
gedad halvad lühendused „Kalevipoja“ stiilisse konarusi
ja nurklikkusi, mida sealt järgmistel teedel võiks kõrvaldada:

Tulev' aja (=tulevaile) tütardele: II, 380.

Tuleb korra tulev' päivil (=tulevikus): XI, 691.

K a m m i t s' k ö i t e s (=kammit-assa) kõrvikene...

S i d e s' seotud sammudela (=sidemesse seotud sammul): VIII, 813 ja 815.

Lõõritasid lõokes' (=lõo) keelil: XII, 341.

Peitis u d u s s' (=udusse) päikese: XVI, 366.

E l a v' (=elava) inimese jalga: X, 370.

H a k k' s i d neidu hüüdmaie (=hakkasivad neidu hüüdma): IV, 718.

V õ t' (=võttis) siis mõõga võõlta: XI, 212.

J ä t n' d ei põhja piisakesta (=piiskagi ei jätnud põhja): XIV, 753.

T u n' d (=kuld) ei teiste kurvastusi: I, 853.

Kuis te t e a d s i t' (=teadsite kuis) siia tulla: VIII, 145.

Sammul siisg' ei seisamista (=sammulla ei siiski seis): XIII, 207.

Kahtlemist sisaldava mõtteavalduse asemele, milleks
harilikult lappimisesõna „ehk“ on lausesse põimitud, tuleb
mõtte nõudmist mõõda kindel avaldus paigutada. Selleks
on farvis lihtsalt „ehk“ kõrvale heita. Näit.:

Nädala e h k (=veel) neljat kuuda: I, 162.

Arvamata v e e l e h k sada (=sada sammu): IV, 329.

Kuhu tema viis e h k viskab (=kuhu viskab viisi vopsu): V, 474.

Sõge silm e h k (=silma) seletusta: VIII, 758.

Niisamuti tuleksid muud, iseenesest ei midagi ütle-
vad, vahel isegi segavad värsilappimise - sõnad ja -silbid
„Kalevipoja“ ridadest kõrvaldada, nagu:

Arpu a g a aerumaie: XII, 441.

Valitsejaks j ä l l e jääma: VIII, 286.

Ena viidi uksestagi (=uksesta): VII, 783.

Emajõgeda (=Emajõgi) ilusa: VIII, 583.

Ei tahaks sellega leppida, et teose kirjeldavais osa-
des isiklikkudele lugeja ehk kuulaja poole pööramistele
vahel šekka maad antakse, nagu:

Kaljuks moonduid kodukana

V õ i t e (=võib veel) täna tunnistada; III, 396—397.

Ega m e i e kitsik kohta: II, 38.

Muiduse jutustamisesoodu raamist langeb välja seegi,
kui autor Kalevipoja enese poole pöörates temasse puutu-
vat sündmust 3. pöörde asemel 2. pöördes jutustab, öeldes:

Kalevipoeg...

Ei tundnud tüdimusta...

Kui s a (=ta) vagal teede käigil

Etdekese jälgi a'asid (=ajas): IV, 83—91.

Küll sa kuulsid petiskukku: IV, 307.

Puhkasid sa terve päeva: V, 271.

Paiguti õige ilusate piltlike ütluste (troopide) keskelt, nagu

Hirmu istus sõudja kõrval,

Kartus tüüriil kälimeheks (V, 595—596).

Humal, uhke põõsa oksa...

Oli pidude peremees (VI, 556—558),

paistavad vahel ka vähem kordaläinud silma. Nii näit. ei saa õnnestanuks pidada järgmist võrdlust:

Piiga kena pillikene,

Neiuliku noore heale: IV, 174—175.

Väga õieti tähendab K. Leetberg meie rahvalaulude ridade kokkuseade kohta: „Rahvalaul ei ütle mitte tervet ütlemist korraga, vaid ütleb oma ütlemise osakaupa. Tema laused ei ulata iialgi ühest laulureast (värsist) teise sisse, iga laulurea lõpuni on ka kas lause ehk lauseosa lõpp.“¹⁾ Seda igast õigest rahvalaulust silmapaistvat ehituselaadi ei ole Kreutzwald oma värsiridade kokkuseadmisel mitte ikka enesele juhtnööriks pidanud. Paratamata tagajärjena on neist kohtadest siis Eesti rahvaluulele nii sügavalt omane kaunis parallelistlik avalduselaad ära jäänud, nii et sealt hoopis teine, meie rahvaluulele täiesti võõras laad rohke-liikmeliselt laiendatud lihtlausete kui ka perioodide näol vastu õhkub. Näit.:

Pojad olid metsa paksus

Koerte jälgil karu leidnud: III, 73—74.

Ehk veel halvem:

Küll sa valv'sid varjulise

Kalda kaljurünka taga (III, 203—204),

mida võiks vahest nõnda avaldada:

Küll sa valvasid varjulla,

Kalda kaljurünka taga.

Seesuguste kohtade seast võiks veel mõndagi näitust tuua; näit.:

Istutasid kiige samba

Ligidale kena kuuse: V, 160—161.

Tule, venda, meie talu

Kodukanasid kosima: VII, 581—582.

Seda võib ehk jumaliku

Taara tarkus üksi teada: VII, 740—741.

Ajuti on salmiridadele küll parallelismuste väliskuju antud, kuid sisuliselt ei ole neid selleks ometi mitte kor-

1) K. Leetberg, „Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus?“, lhk. 7.

raldatud, kuna kuju ja sisu siin kindlalt käsikäes peavad sammuma: parallelismuste read peavad üksteisega kas sünonüümilised olema, s. o. järgnev paralleelne rida üleüldiselt sedasama mõtet sisaldama, mis eelminegi, või nad peavad antiteetiliselt olema, s. o. vastandilisi mõtteid paralleelselt ette tooma. Kui aga „Kalevipojas“ öeldakse:

Seitse suve segamata,
Seitse talve taotamata (XVII, 6—7),

siis on siin küll sünonüümilist parallelismust mõeldud pakkuda, kuid ometi on „taotamata“ kui mitte sünonüümne sõnaga „segamata“ parallelismuse raamist välja valgunud.

Kuna rahvaluule parallelismuste kaudu kirjeldatav asi üliselgena meie silma ette kerkib, jätavad „kalevipojas“ pikad liikmerohked laused ehk perioodid kirjelduse tihtigi umbmääraseks ja muudavad mõttest arusaamise raskepäraseks. Isegi autoril enesel on see raskepärased avaldamiseselguse mõnikord sedavõrt kammitsasse pannud, et ta, nagu paarist eespoolsest näitusest juba selgus, oma mõtteavalduste vormi üle enam läie peremehena ei küüni valitsema. Katsugem selles mõttes veel kas või järgmistki, iseenesest kaunis korralikku perioodi sisuliselt enesele selgitada:

Kalevipoeg, kangelane,
Istus nende (s. o. meeste) keskeela,
Kuulas käsipõsakille
Laulikute lugusida,
Kandlelööja kiitusida:
Misga tema tegusida,
Jumadaida juhatusi,
Ilmas ilmunud imedusi,

Tugevaida toimetusi,
Mis ta elupõlves teinud,
Enne surma sobitanud —
Maha jäänud jälgi mööda,
Järel jäänud riisme rajal
Tulepaistel pajatati,
Kulla keelil kuulutati:
Sissej. 172—187.

Mõte võidakse selguse poolest märksa, kui eelseisev tsitaat Eesti rahvaluule stiili kohaselt enam lihtlauseteks lahutataks, näituseks, kui ridadele

Misga tema tegusida,
Jumadaida juhatusi,

järgmine kuju antaks:

Kuulas oma tegusida,
Imelikka juhtumisi.

Ehk veel teine näitus:

Soome tuuslar, tuuletarka,
Peitis paadi varjupaika...
Kargas ise kergel sammul
Kaijulise kalda peale,

Kus ta vargateede jälgil...
Muru varjul roomaskile,
Kivi taga kükakile...
Toa ligemale liugles: III, 256—288.

Rahvaluule -pärasemaks avaldamiseks võiks neljale viimasele reale vahest järgmine sõnastus anda:

Seal ta sammus vargateella
Muru varjul roomatessa,

Kivi taga kükitesa
Lese talu ligemalle.

Vahel tuleb seesugusel lausetesse lõhkumisel aga sõnu ka tuntavalt muuta ja isegi ridade järjekorda kui ka sõnade järjestikku ridades ümber seada, mille teostamist vast järgmise näituse varal võiks demonstreerida:

Siiski vajas vaese võimus... Misga kangust kütkendelles,
Sortsi sõnade sidela, Lese võimu vangi võttis: III, 293—299.
Misga rammu raugastelles,

Viimased kolm rida võiks järgmisel kombel uueks iseseisvaks laiendatud lihtlauseks teha:

Võttis väeti võimu vangi,
Raugastelles lese rammu,
Kütkendelles kaasa kangust.

Peale selle võiks kõrvalise lause read

Misga rammu kammitsasse,
Võimu vangipaelu pani: III, (313—314)

muu seas niisuguseks iseseisvaks lauseks muuta:

Nii ta pani võimu vangi,
Rammu kammita kütkendas.

Selsamal kombel muutuks ladusamaks järgmine värs-sidejärk:

Linda, kurba leskenaeane,
Mehe haua mälestuseks
Kiva kokku kandenessa

Oli ühel päeval paku...
Kaugelt kandnud kalmu poole
(II, 393—398),

kui temale vahest järgmine sõnastus anda:

Linda, kurba leskinaine,
Kandis kokku suuri kiva
Mehe haua mälestuseks.

Kord ta kandis paepaku...
Kalli kaasa kalmu poole.

VII. Soovitava sammu kunstikauniduse poole edeneks „Kalevipoeg“, kui tema sisu esteetika mõõdupuu järele läbi sõelutaks ja sealjuures aganad terade seast kõrvaldataks. See teos peab ju koolis ja kodus kui ka seltskonnas tarvitav raamat olema, — vastasel korral ei kannata mitte ärateenitud kombel oma nime: rahvuseepos. Kui seesugune peaks ta suutma kahtlemata suuremalgi määral kui teised ilukirjanduslised tooted esteetiliseks maitsmiseks kõigile segamata kunstilist rahuldust pakkuda. Ometi peame „Kalevipoja“ kohta kahetsusega tunnistama, et ta kogu oma sisu ulatuses nii kõrgeid ega segamata tunde väärtusi mitte ei sisalda.

Nii puutuvad üsna tihti silma üksikud labased sõnad ja ilutumad hüüded, nagu: kõpstes (I, 828, XVII, 700, 721), prantsti (II, 410, XIX, 69), lipsti (III, 271, XI, 592, XVII,

451, 513, 574), kröpsti (XVII, 672), maitsti (XIX, 81), mille ärajätmise läbi luuleväärtus igatahes suureneks.

Ehk kas on see maitsepärane või tõenäitlikki, kui pojad oma ema otsides hüüavad:

Kõõrutele, kodukana: III, 623.

Rääkimata veel hulgast luuletä ütlustest ja pikemaist luulevaestest vaheosadest, nagu:

Ehk küll suurem Eesti sugu	Kohta praegu kutsutakse
Täna päeval tema kohta	Tallinna Toompää mäeks: II, 389—390.
Muud ei oska nimeks mõista,	Nõnda oli ennemuiste
Isenimeks ilmutada,	Lese Linda silmaveesta,
Kui et igal kuulutusel	Leinapiina pisaratest
Kalevi poega nimetab: II, 68—73.	Ülemiste järv ilmunud: II, 460—463.

Ei ole kahtlust, et meie rahvaeetika mõneski tükis lahku läheb maitiseliselt enam peenenud seltskonna sündsuse- ja avarusel säherdusi sõnu tarvitatakse, mida maitseliselt raffineeritum ei tihka ega ilge suhu võtta. Säherdust lahkuminekut Kreutzwaldi maitse ja tema käsitatava rahvaeetika vahel ilmutab siin-seal ka „Kalevi poeg“: säärastel kohtadel on Kreutzwaldi sulg pärguti tõrkunud rahvapärast sõna täielt kirja panemast, sest ega ta muidu heaks poleks arvanud sõnast ainult algustähte üles märkida:

Piker, pista nina p—! (III, 24).

Kas sul püksis põletaja,

Parmukene istub p. ses? (X, 541—542).

Kui aga autorile juba kirja panemine ilge tundus, kui palju enam võiks suurele osale töö lugejale selle lugemine ja kuuldaavaletoomine piinlik tunduda. Üleüldiseks tarvituseks määratud eeposes ei tohiks aga mingisugustele eetilistele sõandamiskatsetele aset jätta. Rahvaeepos, nagu iga teinigi kunstitoode, ei pea esijoones ju mitte rahvaimaitsele terves ulatuses maad andma, vaid käsutama rahvapäraseid aineid väljaarenenud maitstes. Vastasel korral peab iga kõrtsilaulugi maitstavaks kunstitooteks hakkama pidama.

Selsamal põhjusel ei saa sündsaks ega õigustatuks pidada pikemate vaheosade esinemist, mille sisu kõlbuslisi valimatusi sisaldab, mida isegi roppuseks võidaks tembel-dada, olgugi nad sealjuures rahva sünnitused. Sääraste osade liiki langeb kõige pealt 50-realine koht, kus seda haisvat äpardust kirjeldatakse, mis väiksel mehikesel õösel sortsilaste talus tuli läbi kannatada (XI, 901—948), ja ligi

100-realine ülearune lugu, kudas Kalevipoeg nõiataadi tütrele n. n. „vesivärava“ kinni kiilus (XV, 320—413). Vähemaid sarnaseid osakesi on lugulaulusse veel sinna-tänna sekka põimitud.

Ei või ütelda, et järgmisedki kohad luulemaitses säraksid:

Kalev kosis kulda neidu,
Võttis Linda kodukanaks,
Võttis kalliks kaisutavaks,
Ajaviitvaks armukeseks: I, 652—655.
Polnud keskimisel piigal
Kullakaasat kaitsemaies,

Armukest ei haudumaies:

XV, 799—801.

Poistel püksid püülimaies: XVI, 888.

Paneb püksid püülimaie: XVIII, 556.

Natukese nalja pärast

Olid meestel tossud örrel:

XVIII, 796—797.

VII. Veel kaugemalegi võiks „Kalevipoja“ sisulises uuendamises minna: võiks kõik need Kalevipoja jutud, mis kõnealus teoses vahest alles tarvitamata, kui ka muud vanapõlve jutud, mida veel sünnis oleks Kalevipoja peale ümber teha, ja uurimiste teel kokkukantavaid ning tarvisminevaid iseloomustavaid jooni eepose käigusse juure võtta, sealjuures praeguses kokkuseades üksikuid kohti ümber paigutades, lühendades või täiendades, mõnesuguseid asjata ehk ülearuseid osasid välja heites ja eht rahvalaulust värvikaid ja iseloomustavaid lüüsid ohtralt juure võttes. See oleks aga pea niisama kui uue töö loomine, ainult Kreutzwaldi antud eeskujul. Seesugune ainete käsitus ei oleks aga enam Kreutzwaldi „Kalevipoja“ parandamine, vaid nende ainete iseseisev ümbertöötus, millele vahest „Kalevipoja“ pealkiri enam kohane poleks.

Säärane ümbertöötus ei tee aga Kreutzwaldi „Kalevipoja“ parandamist sugugi ülearuseks ega saa ka selle aset täita. Kuna Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ suure rahvusliliselt õhutava ja liitva hoo Eestisse löi, kõiki vastamisi isegi vaenujalal seisnud rahvaosasid ühendades, ei saa seda teenust ümbertöötatud rahvaluulelisel teosel nüüd enam mitte olla, sest et selle teenuse Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ juba omale on pärinud ja uut säherdust hoogu, mille äratamiseks „Kalevipoeg“ võimeid sisaldab, enam ei saa tõusta. Küll aga võiks nüüd kombinatsiooniteos rahvaluulest selle tagajärjel, et Eesti rahvaluule ehituse kohta teadmised süvenenud ning nõuded selginud ja täied salved meie rahvaluulel ainete väljavalimiseks kogutuna tagavaral, palju lootusrikkam saada, kui Kreutzwaldi päevil, mil rahvaluulest alles kaunis algeline aim ja kus isegi rahvaluule suurelt jaolt alles rahva käes laiali oli.

J. W. Weski.

Eesti Kirjanduse Seltsi kunkiri

„Eesti Kirjandus“

jätkab 1919. a. oma ilmumist senisel kujul, J. W. Weski tegeval toimetusel.

Tellimisehind: 12 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ seniseid aastakäikusi, peale I (1906), III (1908), XI (1916) ja XII (1917), on toimetusel veel tagavaral. Nende hinnad:

II aastakäik (1907) 2 marka.

IV-X „ (1909—1915) à 5 marka.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:

Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus. 2. jagu. Hind 4 mrk.
Fr. R. Kreutzwald, Paar sammukest rändamise teed.
Hind 3 m. 60 p.

Joh. Kunder, Eesti vanemad laulikud. Hind 1 m. 65 p.
Mitte väes, vaid tões. Valitud kogu L. Tolstoi juttusid,
tõlkinud K. Leetberg. Hind 3 mrk.

V. Ridala, Anna Haava 50-aastase sünnipäeva puhul.
Hind 90 p.

Dr. Mihkel Weske 25. surmapäeva mälestuseks. Hind 90 p.

Joh. Aavik, -line ja -lik lõpulised omadussõnad. H. 80 p.

J. Jõgever, Eesti keele häälikute ajalugu. Hind 6 m.

J. Jõgever, Käänamise ja pööramise tabelid Eesti kirjakeeles. Hind 1 mrk.

Kodumaa taimed I. Hind 5 marka.

Keemia sõnastik. Hind 60 p.

Tellimiseaadress: Tartu, Eesti Kirjanduse Selts. Seltsamal aadressil tuleb ka seltsi liikmemaksu õiendada. Liikmemaksu suurus 1918 ja 1919. a. à 5 mrk., eluaegne (ühekordne) liikmemaks 75 mrk.

Eesti Kirjanduse Selts.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weski.

„Postimehe“ trükk, Tartus.